

Jarosław ĆWIEK-KARPOWICZ

Uniwersytet Warszawski

Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa

cwiek-karpowicz@pism.pl

BEZPIECZEŃSTWO ENERGETYCZNE W DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH UNII EUROPEJSKIEJ I FEDERACJI ROSYJSKIEJ – PROBLEMY DEFINICYJNE ORAZ PRÓBA ICH PRZEWYCIĘŻENIA

ABSTRACT Energy security in the EU's and Russia's strategic documents – how to overcome conceptual problems

Analyzing EU-Russia relations one may find significant difference regarding the energy security definition. From the Russian perspective this concept is defined mainly through the technical prism focusing on stable and secure supply. In turn, many European researchers add economic and environmental dimensions of this concept underlying the role of competitive market and interrelations with climate issue. In this paper author tries to reduce a difference between these two positions. He aims at elaborating broad definition of the energy security which should help for better analysis EU-Russia energy relations. He states that existing definition based on three abovementioned elements like security of supply, free market, and sustainable development, is incomplete and should therefore be extended by the fourth component, so called social and political agreement.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo energetyczne, Rosja, UE, paliwa kopalne, odnawialne źródła energii

Key words: energy security, Russia, European Union, fossil fuels, renewables

WPROWADZENIE

W badaniach nad relacjami Unii Europejskiej i Federacji Rosyjskiej znaczną uwagę zwraca się na relacje energetyczne, które z jednej strony charakteryzuje wysoki stopień współzależności importowo-eksportowej, a z drugiej odmienna logika współpracy i wzmacniania bezpieczeństwa energetycznego¹. Stosowanie przez władze Rosji narzędzia energetycznego w polityce zagranicznej niejednokrotnie przedstawiane jest jako źródło zagrożenia dla bezpieczeństwa energetycznego innych państw. Sporo uwagi poświęca się sposobom wykorzystania przez Rosję zależności energetycznych w relacjach z byłymi republikami radzieckimi, które pełnią nie tylko funkcję tranzytową w przesyłce rosyjskich surowców do Europy, ale także same posiadają spory potencjał produkcyjny, który Rosja przez lata wykorzystywała do zaspokojenia własnego popytu i wypełnienia zobowiązań eksportowych². Na uwagę zasługują również coraz liczniejsze opracowania dotyczące rywalizacji głównych mocarstw o zasoby surowcowe na świecie, w tym tych ukrytych w niedostępnej Arktyce, jak też prace na temat geopolitycznych konsekwencji możliwego przeorientowania się rosyjskiego eksportu do Chin³.

Istotne w ostatnich kilku latach zmiany na światowych rynkach surowcowych zapoczątkowane nadpodażą najpierw gazu ziemnego, a następnie ropy naftowej w związku z rewolucją łupkową na kontynencie amerykańskim zmusiły badaczy do częstszego niż do tej pory wykorzystania ujęcia rynkowego w zajmowaniu się bezpieczeństwem energetycznym Rosji. Zastanawiano się nad stopniem zintegrowania Rosji ze światową architekturą gospodarczą, możliwościami reagowania na dynamicznie zmieniające się

¹ A. Goldthau, *Rhetoric versus Reality: Russian Threats to European Energy Supply*, „Energy Policy” 2008, Vol. 36, nr 2; M. Bodio, *Polityka energetyczna w stosunkach między Unią Europejską a Federacją Rosyjską w latach 2000-2008*, Warszawa 2009; *Russian and CIS Gas Markets and Their Impact on Europe*, red. S. Pirani, Oxford 2009; K. Smith Stegen, *Deconstructing the „Energy Weapon”: Russia’s Threat to Europe as Case Study*, „Energy Policy” 2011, Vol. 39, nr 10, s. 6505-6513, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2011.07.051>; K. Pronińska, *Bezpieczeństwo energetyczne w stosunkach UE-Rosja. Geopolityka i ekonomia surowców energetycznych*, Warszawa 2012; S. Boussena, C. Locatelli, *Energy Institutional and Organisational Changes in EU and Russia: Revisiting Gas Relations*, „Energy Policy” 2013, Vol. 55, s. 180-189, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2012.11.052>; *Dynamics of Energy Governance in Europe and Russia*, red. C. Kuzemko i in., Basingstoke 2012, *International Political Economy Series*.

² *Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*, red. E. Wyciskiewicz, Warszawa 2008; K. Smith Stegen, J. Nanay, *Russia and the Caspian Region: Challenges for Transatlantic Energy Security?*, „Journal of Transatlantic Studies” 2012, Vol. 10, nr 4, s. 343-357, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/14794012.2012.734670>; K. Yafimava, *The Transit Dimension of EU Energy Security. Russian Gas Transit across Ukraine, Belarus and Moldova*, Oxford 2011; M.M. Balmaceda, *Energy Dependency, Politics and Corruption in the Former Soviet Union. Russia’s Power, Oligarchs’ Profits and Ukraine’s Missing Energy Policy, 1995-2006*, New York 2008, *BASEES/Routledge Series on Russian and East European Studies*, 37.

³ S.M. Yenikieff, T.F. Krysiak, *The Battle for the Next Energy Frontier. The Russian Polar Expedition and the Future of Arctic Hydrocarbons*, Oxford 2007; J. Godzimirski, *The Northern Dimension of the Russian Gas Strategy*, „Russian Analytical Digest” 2009, nr 58; K.W. Paik, *Sino-Russian Oil and Gas Cooperation. The Reality and Implications*, Oxford 2012; J. Henderson, J. Stern, *The Potential Impact on Asia Gas Markets of Russia’s Eastern Gas Strategy*, Oxford 2014.

trendy podażowo-popytowe czy finansowymi zdolnościami rozwoju rosyjskiego sektora paliwowo-energetycznego⁴. Nałożenie przez Zachód sankcji finansowych i technologicznych dotyczących rosyjski sektor paliwowo-energetyczny tylko wzmocniło ten trend. Wśród badaczy daje się zauważyć coraz większą różnicę w podejściu: tak jak wielu pracujących poza Rosją podkreśla potrzebę większej liberalizacji i elastyczności rosyjskiej gospodarki w dostosowywaniu się do światowych trendów, tak rodzimi naukowcy przekonują o korzyściach płynących z osiągnięcia większej samowystarczalności i niezależności Rosji w rozwoju własnego sektora paliwowo-energetycznego, niejako na przekór obecnym trendom rynkowym i nakładanym sankcjom⁵.

Wydaje się, że dynamika zmian zachodzących w relacjach energetycznych UE i Rosji powoduje konieczność przedefiniowania podstawowego terminu, jakim jest „bezpieczeństwo energetyczne”. Istniejące podejścia są niewystarczające, co więcej, daje się zauważyć istotne różnice w postrzeganiu bezpieczeństwa energetycznego przez europejskich i rosyjskich ekspertów i polityków. Niniejsza praca ma niejako wypełnić istniejącą lukę poznawczą i dostarczyć wyczerpującej odpowiedzi na pytanie, jak definiować bezpieczeństwo energetyczne. Nie jest to zadanie łatwe. Nie brakuje sceptyków, którzy twierdzą, że kompleksowe zajmowanie się bezpieczeństwem energetycznym jest niemożliwe, gdyż samo pojęcie jest albo zbyt ogólne i mgliste, albo zbyt szczegółowe i niezdolne do szerszego zastosowania⁶. W pracy stawia się hipotezę, że standardowe definiowanie oraz mierzenie bezpieczeństwa energetycznego państwa w oparciu o trzy elementy: pewność dostaw, prawidłowe funkcjonowanie rynku oraz zrównoważony rozwój uwzględniający ochronę środowiska jest niepełne, a analizowany przypadek wzajemnych relacji UE i Rosji najlepiej tego dowodzi. Należałoby zatem rozszerzyć

⁴ J. Henderson, *Tight Oil Developments in Russia*, Oxford 2013; G.L. Kretschmar, E. Simpson, M. Haque, *Russia's Resource Capitalism – Market vs Political Signalling*, „Energy Policy” 2013, Vol. 61, s. 771-782, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2013.04.082>; J. Ćwiek-Karpowicz, *Russia's Gas Sector: In Need of Liberalisation in the Context of Shale Gas Revolution and the Energy Relations with the European Union*, „Journal of East-West Business” 2012, Vol. 18, nr 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/10669868.2012.664018>.

⁵ Пор.: А.М. Мастепанов, *Инновационное развитие в условиях санкций – некоторые размышления об энергополитике, настоящем и будущем российской энергетики*, „Энергетическая политика” 2014, nr 6; В.В. Бушуев, *Энергия и судьба России*, Москва 2014; *Russian Gas Matrix. How Markets Are Driving Change*, red. J. Henderson, S. Pirani, Oxford 2014; J. Henderson, *Russia and the Global LNG Market*, Oxford 2014; *Нефть сланцевых плеев – новый вызов энергетическому рынку? Информационно-аналитический обзор*, red. А.А. Макаров, Москва 2012; А.А. Макаров, Т.А. Митрова, В.А. Кулагин, *Первые 5 лет „сланцевой революции” – что мы теперь знаем наверняка?*, Москва 2012; С.И. Мельникова, *Развитие мирового рынка СПГ и перспективы экспорта сжиженного газа из России*, „Энергетическая политика” 2013, nr 6; Е. Kropatcheva, *He Who Has the Pipeline Calls the Tune? Russia's Energy Power against the Background of the Shale „Revolutions”*, „Energy Policy” 2014, Vol. 66, s. 1-10, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2013.10.058>.

⁶ Пор. F. Ciută, *Conceptual Notes on Energy Security: Total Or Banal Security?*, „Security Dialogue” 2010, Vol. 41, nr 2, s. 123 i nast., [online] <http://dx.doi.org/10.1177/0967010610361596>; S.V. Valentine, *The Fuzzy Nature of Energy Security*, [w:] *The Routledge Handbook of Energy Security*, red. B.K. Sovacool, London 2011, s. 56-58, *Routledge International Handbooks*.

definiowanie bezpieczeństwa energetycznego o czwarty komponent, który umownie można by nazwać czynnikiem politycznym bądź umowy społecznej.

1. BEZPIECZEŃSTWO ENERGETYCZNE W OPTYCE ROSYJSKIEJ

Bezpieczeństwo energetyczne analizowane jest w Rosji przede wszystkim w ujęciu technologicznym. W takich analizach zwraca się uwagę na problemy w gospodarowaniu bogactwami naturalnymi i zarządzaniu produkcją. Analizuje się poszczególne zagrożenia pod kątem optymalnego funkcjonowania przemysłu paliwowo-energetycznego z myślą o zwiększeniu rosyjskiego eksportu i ugruntowaniu międzynarodowej pozycji Rosji jako stabilnego dostawcy energii⁷. Ważne miejsce w tym względzie zajmują prognozy dotyczące rozwoju rosyjskiej produkcji i eksportu nośników energii, wśród nich te przygotowywane przez główne rosyjskie ośrodki analityczne zajmujące się polityką i bezpieczeństwem energetycznym, m.in. Instytut Badań Energetycznych Rosyjskiej Akademii Nauk, Instytut Strategii Energetycznej Ministerstwa Energii Federacji Rosyjskiej czy irkucki oddział Instytutu Systemów Energetycznych Rosyjskiej Akademii Nauk⁸.

W obowiązującej wciąż rosyjskiej strategii energetycznej do 2030 r. oraz przygotowanym przez Ministerstwo ds. Energii projekcie nowej strategii bezpieczeństwo energetyczne definiowane jest niezwykle wąsko, jako *stan zabezpieczenia państwa [...] przed zagrożeniem przerwania dostaw paliw i energii*⁹. Zgodnie z rosyjską definicją bezpieczeństwo energetyczne państwa zależy od wielkości zasobów, które powinny być ekonomicznie opłacalne oraz technologicznie i środowiskowo dopuszczalne, a występujące zagrożenia wywołane są zarówno przez czynniki zewnętrzne (geopolityczne, makroekonomiczne, koniunkturalne), jak również stan i funkcjonowanie sektora energetycznego.

⁷ Методика мониторинга состояния энергетической безопасности России на региональном уровне, red. С.М. Сендеров, Иркутск 2014; Методические рекомендации по оценке состояния энергетической безопасности Российской Федерации на федеральном уровне, red. С.М. Сендеров, Иркутск 2013; Энергетика России, т. 1: Потенциал и стратегия реализации, red. В.В. Бушуев, Москва 2012; Энергетика России, т. 2: Энергетическая политика России, red. В.В. Бушуев, Москва 2012; Н Энергетическая безопасность России: проблемы и пути решения, red. Н.И. Воронин, М.Б. Чельцов, Новосибирск 2011.

⁸ S. Paltsev, *Scenarios for Russia's Natural Gas Exports to 2050*, „Energy Economics” 2014, Vol. 42, s. 262-270, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.eneco.2014.01.005>; Прогноз развития энергетики мира и России до 2040 года, Москва 2014; ТЭК и экономика России: вчера, сегодня, завтра (1990-2010-2030), red. Ю.К. Шафраник, Москва 2011; А.А. Макаров, Прогнозирование развития энергетического комплекса. Методические рекомендации по разработке прогноза развития России до 2030 г., Москва 2010; Ю.А. Плакиткин, О концепции инновационного развития ТЭК до 2030 г. и ее взаимосвязи с основными трендами инновационного развития мировой экономики, Москва 2010.

⁹ Пор.: Распоряжение Правительства РФ от 13.11.2009 N 1715-р „Энергетическая стратегия России на период до 2030 года”, [online] <http://minenergo.gov.ru/node/1026>; а także Энергетическая стратегия России на период до 2035 года (проект), Москва 2014, s. 35, [online] http://www.energystrategy.ru/ab_ins/source/ES-2035_09_2015.pdf, 25 IV 2016.

W przygotowywanym projekcie nowej strategii bezpieczeństwo energetyczne Rosji polega także na zapewnieniu swobodnego dostępu do zagranicznych rynków zbytu oraz eliminowanie tam praktyk i rozwiązań prawnych dyskryminujących rosyjskie firmy. Podkreśla się także globalne znaczenie Rosji jako głównego eksportera nośników energii, który utrzymuje tę pozycję dzięki własnemu potencjałowi surowcowemu i technologicznemu, szeregu inicjatyw i dokumentów międzynarodowych oraz tak definiowanemu interesowi gospodarczemu i geostrategicznemu. W projekcie zaznaczono, że szeroka definicja bezpieczeństwa energetycznego kraju jest spójna z niepublikowaną dotąd doktryną bezpieczeństwa energetycznego Rosji zatwierdzoną przez prezydenta FR w listopadzie 2012 r.¹⁰

Powyższa rozbudowana definicja przekonuje, że bezpieczeństwo dostaw nie dotyczy jedynie państw-odbiorców, dla których zewnętrzne dostawy są kluczowe dla zaspokojenia podstawowych potrzeb społeczeństwa i gospodarki. Należy je również rozpatrywać z perspektywy dostawcy, który potrzebuje pewności zbytu dla własnych surowców w celu rozwoju ich produkcji¹¹. Jest to szczególnie widoczne w przypadku przemysłu gazowego. Producenci gazu od samego początku potrzebowali sztywnych gwarancji sprzedaży surowca, aby pokryć ponoszone przez siebie znaczne nakłady finansowe na wybudowanie niezbędnej infrastruktury wydobywczej i przesyłowej¹². Powstałe magazyny i gazociągi trwale wiązały ich z konkretnymi odbiorcami, sprawiając, że obie strony były silnie zależne od siebie. Jednak z czasem podpisywane wieloletnie kontrakty na dostawy gazu i budowę rurociągów, obciążone różnymi zabezpieczeniami, zaczęły bardziej uprzywilejowywać dostawców niż odbiorców, którym łatwiej było znajdować alternatywnych partnerów handlowych¹³.

2. EUROPEJSKA PERSPEKTYWA BEZPIECZEŃSTWA ENERGETYCZNEGO

Silne zaakcentowanie stabilności dostaw i konkurencyjności cenowej nośników energii można dostrzec w ważnych dokumentach Unii Europejskiej. W opublikowanej w zeszłym roku Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa Energetycznego Komisja Europejska definiuje bezpieczeństwo energetyczne jako *niezakłócony dostęp do nośników energii za przystępną cenę*¹⁴. W innym miejscu Komisja zwracała uwagę na podobne aspekty, definiując bezpieczeństwo energetyczne jako *nieprzerwaną fizyczną dostępność produktów*

¹⁰ Tamże.

¹¹ D. Yergin, *The Quest. Energy, Security, and the Remaking of the Modern World*, London 2011, s. 267.

¹² T. Smeenk, *Russian Gas for Europe: Creating Access and Choice. Underpinning Russia's Gas Export Strategy with Gazprom's Infrastructure Investments*, The Hague 2010, s. 15-36.

¹³ Szczegółowo na ten temat: R. Zajdler, T. Hara, J. Stanilko, *Formuły cenowe w kontraktach długoterminowych na dostawę gazu do Unii Europejskiej*, Warszawa 2012.

¹⁴ European Commission, *Commission Staff Working Document „In-depth study of European Energy Security”*, Brussels, 2 VII 2014, SWD(2014) 330 final/3, s. 3.

energetycznych na rynku, po cenie przystępnej dla wszystkich konsumentów¹⁵. Ciekawą definicję stosuje brytyjskie Ministerstwo Handlu i Przemysłu, w której zwraca się uwagę na odpowiedni system regulacyjny pozwalający na stworzenie zliberalizowanego rynku energii, ale również na ograniczanie obszarów ubóstwa energetycznego oraz utrzymywania konkurencyjności sektora energetycznego, która będzie zachęcać do dalszego inwestowania i utrzymywania wzrostu produkcji¹⁶.

Od połowy ubiegłej dekady kwestie środowiskowe na trwałe sprzęgły się ze sprawami energetycznymi. Świadczy o tym ugruntowana od tego czasu pozycja konferencji klimatycznych, w czasie których przywódcy niemal wszystkich państw na świecie decydują o redukcji emisji gazów cieplarnianych, jak również przyjmowanie przez państwa UE ambitnych i wiążących dokumentów w zakresie polityki klimatyczno-energetycznej: najpierw pierwszej kompleksowej strategii obejmującej kwestie bezpieczeństwa, konkurencyjności i stabilności środowiskowej w wykorzystaniu energii, a następnie pakietu pierwszych aktów prawnych ustanawiających ograniczenia emisji gazów cieplarnianych oraz wsparcie dla odnawialnych źródeł energii i wzrostu efektywności energetycznej¹⁷.

Tym samym definicje bezpieczeństwa energetycznego coraz częściej konstruowane były w oparciu o trzy elementy: bezpieczeństwo dostaw (*security of supply*), konkurencyjność rynkową (*economic competitiveness*) oraz trwałość środowiska (*environmental sustainability*)¹⁸. I choć powinny one być względem siebie zrównoważone, tj. żaden z nich nie powinien dominować nad pozostałymi, to jednak w wielu definicjach można było zauważyć pojawiający się przechył w stronę środowiskową¹⁹. Andreas Kemmler i Daniel Spreng definiują bezpieczeństwo energetyczne jako *promowanie efektywności energetycznej i redukowanie zużycia energii, chronienie środowiska naturalnego, redukowanie zanieczyszczeń oraz dostarczanie energii dla wszystkich, którzy jej potrzebują, aby móc podwyższać standardy życia*²⁰. Podobnie Mark Jacobson postrzega bezpieczeństwo

¹⁵ Zob.: S. Olz, R. Sims, N. Kirchner, *Contributions of Renewables to Energy Security. International Energy Agency Information Paper*, OECD, Paris 2007, s. 13.

¹⁶ United Kingdom Department of Trade and Industry, *UK Energy Sector Indicators 2006*, London 2006.

¹⁷ Zob.: Commission of the European Communities, *Green Paper „A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”*, Brussels, 8 III 2006, COM(2006) 105 final; C. Adelle, D. Russel, M. Pallemmaerts, *A „Coordinated” European Energy Policy? The Integration of EU Energy and Climate Change Policies*, [w:] *European Energy Policy. The Environmental Approach*, red. F. Morata, I. Solorio, Northampton 2012; C. Dupont, R. Primova, *Combating Complexity: The Integration of EU Climate and Energy Policies*, „European Integration online Papers” 2011, Vol. 15, nr 1; I. Solorio, *Bridging the Gap between Environmental Policy Integration and the EU’s Energy Policy: Mapping out the „Green Europeanisation” of Energy Governance*, „Journal of Contemporary European Research” 2011, Vol. 7, nr 3.

¹⁸ Por.: M. Kaczmarek, *Bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 8, *Studia Europejskie*; G. Bartodziej, M. Tomaszewski, *Polityka energetyczna i bezpieczeństwo energetyczne*, Warszawa 2008, s. 98.

¹⁹ F. Umbach, *Global Energy Security and the Implications for the EU*, „Energy Policy” 2010, Vol. 38, nr 3, s. 1229 i nast., [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2009.01.010>.

²⁰ A. Kemmler, D. Spreng, *Energy Indicators for Tracking Sustainability in Developing Countries*, „Energy Policy” 2007, Vol. 35, nr 4, s. 2466-2480, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2006.09.006>.

energetyczne przez pryzmat zagrożeń środowiskowych, definiując je m.in. jako zarządzanie globalnym ociepleniem, zmniejszanie śmiertelności wywołanej zanieczyszczeniem powietrza, przeciwdziałanie zanieczyszczeniu gleb i chemicznemu skażeniu wód, zapewnianie dostępu do wody pitnej oraz ziemi uprawnej itp.²¹

Podkreślanie zagrożenia ochrony środowiska w definicjach bezpieczeństwa energetycznego wiąże się najczęściej ze zrównoważonym rozwojem, czyli gwarantowaniem ludzkości takiego dostępu do energii, który nie powodowałby znacznych negatywnych i nieodwracalnych skutków środowiskowych. Wydaje się, że sytuacja ta jest osiągalna jedynie w przypadku odnawialnych źródeł energii, a więc w perspektywie długookresowej. Ciekawe rozróżnienie czyni w tym zakresie Międzynarodowa Agencja Energii. Definiuje ona bezpieczeństwo jako niezakłóconą możliwość dostępu do źródeł energii po przystępnej cenie, ale różnicuje bezpieczeństwo długo- i krótkookresowe: w pierwszym wypadku chodzi o dostawy energii w zgodzie z rozwojem gospodarczym i potrzebami środowiskowymi, w drugim – o zdolność szybkiego reagowania przez system energetyczny na nieoczekiwane zmiany w relacjach popytu i podaży²². Widać zatem wyraźnie, że w krótkiej perspektywie, kiedy zagrożona jest ciągłość dostaw energii, kwestie środowiskowe schodzą na dalszy plan, podczas gdy w myśleniu strategicznym komponent ten jest równie ważny co rozwój gospodarczy.

Warto zauważyć, że podobną definicję, podkreślającą równe znaczenie kwestii technologicznych, ekonomicznych i środowiskowych, stosuje rosyjski naukowiec Andriej Konopljaniuk²³. Wskazuje on w stosowanej przez siebie definicji bezpieczeństwa energetycznego na *pewny, tani i przyjazny dla środowiska cykl energetyczny, który obejmuje dostawę pierwotnych nośników energii, ich transport, przerób i finalne zużycie*²⁴. Jest to definicja niezwykle uniwersalna, pasująca zarówno do krajów producenckich, jak i konsumenckich, podkreślająca trzy główne komponenty bezpieczeństwa energetycznego, jak i różne fazy wykorzystania energii. Nie zakłada ona funkcjonowania wolnego rynku, choć tani cykl energetyczny sugeruje wysoką konkurencyjność całego sektora energetycznego, który nie powinien być narażony na problemy z pozyskiwaniem kapitału wskutek zbyt wysokich nakładów i w związku z tym zbyt niskiej oczekiwanej stopy zwrotu.

²¹ M.Z. Jacobson, *Review of Solutions to Global Warming, Air Pollution, and Energy Security*, „Energy & Environmental Science” 2009, nr 2, s. 148-173, [online] <http://dx.doi.org/10.1039/B809990C>.

²² Zob.: International Energy Agency, [online] <http://www.iea.org/topics/energysecurity/>, 24 II 2015. W jednym ze swoich raportów IEA definiuje podobnie bezpieczeństwo energetyczne jako *dostęp do energii obejmujący dostępność zasobów, spadającą zależność od importu, mniejsze negatywne skutki dla środowiska, konkurencję i efektywność rynkową, poleganie na własnych źródłach energii, które są środowiskowo czyste* – IEA, *Energy Technology Perspectives: Scenarios and Strategies to 2050*, OECD, Paris 2006.

²³ Podobnie czyni tak wielu polskich autorów, m.in.: A. Kłos, J. Paska, *Niezawodność systemów elektroenergetycznych a wielkie awarie systemowe*, [w:] *Bezpieczeństwo systemów energetycznych*, Warszawa 2004, s. 54 czy J. Grzesik, *Bezpieczeństwo energetyczne*, [w:] *Miejsce Polski w Europie. Polska na arenie międzynarodowej, bezpieczeństwo energetyczne kraju*, Rzeszów 2005, s. 7, *Nasza Unia*.

²⁴ A. Konoplyanik, *Energy Security and the Development of International Energy Markets*, [w:] *Energy Security. Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment*, red. B. Barton i in., Oxford 2004, s. 64.

3. POTRZEBA STOSOWANIA ROZSZERZONEJ DEFINICJI BEZPIECZEŃSTWA ENERGETYCZNEGO

Obecnie niektórzy badacze wychodzą poza schemat trzech stałych komponentów bezpieczeństwa energetycznego, tj. stabilnych dostaw, konkurencyjności cenowej i ochrony środowiska. Benjamin K. Sovacool i Marilyn A. Brown definiują bezpieczeństwo energetyczne jako *dostawy energii po przystępnej cenie i w odpowiedniej ilości, przy zachowaniu trwałości społecznej i kulturowej oraz ochronie środowiska*²⁵. Otóż „trwałość społeczna i kulturowa” jest tym nowym elementem, który niezwykle rzadko, jeśli w ogóle, jest wyodrębniany w definiowaniu bezpieczeństwa energetycznego. Tak jak w tym wypadku jest on najczęściej włączany do kwestii zrównoważonego rozwoju i korzystania ze środowiska naturalnego. Tymczasem poparcie społeczne dla stopnia wykorzystania poszczególnych nośników energii jest kluczowym elementem dla zachowania bezpieczeństwa energetycznego. Deficyt tego komponentu w istniejących definicjach skłania do szerszego zajęcia się tym problemem.

Poważnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa energetycznego są protesty społeczne powstałe wskutek nieumiejętnego informowania lokalnej ludności o szansach i zagrożeniach związanych z rozwojem infrastruktury energetycznej. Chodzi bardziej o niewłączenie przedstawicieli społecznych w proces przygotowywania i oceniania skutków inwestycji niż błędy w prowadzeniu kampanii informacyjnej. W rezultacie miejscowa społeczność zaczyna być coraz bardziej nieufna, przejawiać coraz większe obawy i silnie sprzeciwiać się danej inwestycji. Ludzie zachowują się wtedy zgodnie z syndromem znanym w psychologii społecznej pod nazwą „tylko nie na moim podwórku” (ang. *not in my backyard*, NIMBY)²⁶. Nawet mimo poparcia większości obywateli w skali kraju lokalna ludność jest nastawiona negatywnie do projektu, mającego często niezwykle silne strategiczne znaczenie dla całego państwa. Protesty dotyczą głównie budowy nowych elektrowni jądrowych, ale także instalacji wykorzystujących inne źródła energii. Mogą także towarzyszyć budowie elementów infrastruktury przesyłowej, tj. sieci elektroenergetycznych, gazociągów i ropociągów, terminali naftowych i gazowych, jak również powstawaniu kopalń, przede wszystkim tych wykorzystujących złoża niekonwencjonalne, takie jak gaz łupkowy.

²⁵ M.A. Brown, B.K. Sovacool, *Developing an „Energy Sustainability Index” to Evaluate Energy Policy*, „Interdisciplinary Science Reviews” 2007, Vol. 32, nr 4, s. 335-349, [online] <http://dx.doi.org/10.1179/030801807X211793>.

²⁶ Zob.: M. Wolsink, *Invalid Theory Impedes Our Understanding: A Critique on the Persistence of the Language of NIMBY*, „Transactions of the Institute of British Geographers” 2006, Vol. 31, nr 1, s. 85-91, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-5661.2006.00191.x>; tenże, *Wind Power and the NIMBY-Myth: Institutional Capacity and the Limited Significance of Public Support*, „Renewable Energy” 2000, Vol. 21, nr 1, s. 49-64, [online] [http://dx.doi.org/10.1016/S0960-1481\(99\)00130-5](http://dx.doi.org/10.1016/S0960-1481(99)00130-5). Po raz pierwszy terminu NIMBY użyto w 1980 r., a w kolejnych latach spopularyzował go brytyjski minister ds. środowiska Nicholas Ridley w konserwatywnym rządzie kierowanym przez premier Margaret Thatcher. Więcej na ten temat: E.T. Livezey, *Hazardous Waste*, „The Christian Science Monitor” 1980, 6 XI, [online] <http://www.csmonitor.com/1980/1106/110653.html>.

Po katastrofie w Czarnobylu w 1986 r. społeczeństwo rosyjskie z jeszcze większą rezerwą patrzyło na dalszy rozwój energetyki jądrowej. Zbliżający się koniec komunizmu i rozpad Związku Radzieckiego pozwolił na spontaniczne organizowanie się ruchu antyatomowego, który był w stanie wstrzymać budowę wielu nowych obiektów: nie tylko samych reaktorów, lecz także części infrastruktury powiązanych z przemysłem jądrowym. Oblicza się, że liczba zatrzymanych przedsięwzięć na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku mogła sięgać nawet stu, wśród nich m.in. niedoszele elektrownie w Tatarstanie czy Baszkortostanie. Oprócz sprzeciwu społecznego ważnym czynnikiem hamującym rozwój energetyki jądrowej w Rosji była trudna sytuacja gospodarcza kraju i brak wystarczających funduszy w budżecie²⁷.

Mimo silnego sprzeciwu miejscowej ludności i licznych protestów społecznych rosyjski potentat jądrowy Rosatom starał się od końca lat 90. przeforsowywać wcześniej zarzucone projekty nuklearne. Tym bardziej że sytuacja gospodarcza Rosji, a więc i kondycja finansowa spółek państwowych, zaczęła się poprawiać na przełomie XX i XXI w. W rezultacie negatywne wyniki lokalnego referendum, jak tego w Czelabińsku w 1989 r. czy w Kostromie w 1997 r., nie przekreśliły całkowicie planów Rosatomu i nie powstrzymały przed budową nowych elektrowni jądrowych. Również siła oddziaływania ruchów antyatomowych, które w latach 90. osiągnęły zamierzony sukces, tj. niemal zatrzymały program jądrowy w kraju, zaczęła wyraźniej maleć i niemal całkowicie zanikła dekadę później. Ostatnim ich sukcesem było doprowadzenie do odrzucenia w 2000 r. prawa zezwalającego na masowy import zużytego paliwa jądrowego na komercyjnych warunkach.

Wraz z nastaniem rządów Władimira Putina rosyjska władza zaczęła jeszcze bardziej podejrzliwie patrzeć na wszelkie niezależne od niej ruchy społeczne i organizacje pozarządowe, w tym te związane z tematyką środowiskową i energetyczną. Bez względu na negatywne nastroje społeczne rosyjski rząd przedstawił w 2008 r. plan wybudowania w ciągu dwudziestu lat kilkudziesięciu nowych reaktorów, mimo że według badań opinii publicznej aż 78% społeczeństwa było przeciw powstania w okolicy takich elektrowni²⁸. Kontrolowane przez władze media zupełnie zignorowały także odbywające się w tej sprawie protesty, jak ten zorganizowany jesienią 2009 r. w Muromie koło Włodzimierza, w którym wzięło udział ponad 5 tys. osób, czy kampanię organizacji EcoDefense! przeciwko budowie elektrowni w Kaliningradzie.

Brak odpowiedniej polityki informacyjnej oraz traktowanie niemal całej tematyki energetycznej jako strategicznej dla państwa i niepodlegającej społecznej debacie skutkuje tym, że władze Rosji dopuszczają się jaskrawego łamania praw człowieka w związku z realizacją polityki energetycznej. Pod koniec lat 90. emerytowany kapitan Floty Północnej Aleksander Nikitin spędził w więzieniu ponad rok za zdradę państwa w związku z przekazywaniem ogólnodostępnych informacji na temat składowania elementów radioaktywnych na północy kraju. Przygotowywał on wraz z norweską

²⁷ Szczegółowo na ten temat: A. Nikulina, *The Russian Anti-Nuclear Movement*, „Russian Analytical Digest” 2011, nr 101, s. 6.

²⁸ *Tamże*, s. 8.

Fundacją Bellona raport na temat bezpieczeństwa ekologicznego i za jak najbardziej legalną działalność został aresztowany przez FSB pod zarzutem szpiegostwa²⁹.

Rosja nie jest odosobnionym przypadkiem. Za powstawanie lokalnego oporu w sprawach energetycznych odpowiadają dwa czynniki: poziom zaufania społeczeństwa do władz oraz akceptacja społeczna³⁰. Warto zauważyć, że nie są to pojęcia tożsame. Pierwsze ma charakter długofalowy i wieloaspektowy. Budowane jest nie tylko w oparciu o standardowe kampanie informacyjne, ale obejmuje przede wszystkim proces odpowiedniego włączania społeczeństwa w proces podejmowania decyzji w zakresie wykorzystania energii. Zaufanie, jakie pojawia się w relacjach władza – społeczeństwo, dotyczy zarówno tego, jak bezpieczna dla ludzi i środowiska jest wykorzystywana technologia, jak i tego, jakie skutki społeczne i gospodarcze może przynieść ulokowanie w bliskim sąsiedztwie nowej inwestycji. Zaufanie to odnosi się zatem do sposobu wykorzystania pieniędzy, podziału zysków itp. W społeczeństwach niedemokratycznych o niskiej aktywności obywatelskiej jest ono często iluzoryczne: bez poczucia własnej podmiotowości społeczeństwo jest po prostu przedmiotem manipulacji i oddziaływania propagandy serwowanej przez władze. W przypadku problemów z legitymacją władzy zanika automatycznie zaufanie społeczne do nowych inwestycji i kształtowania całej polityki energetycznej.

Drugi czynnik ma charakter jednoaspektowy. Dotyczy zgody na uruchomienie danego projektu i jest efektem skoncentrowanych działań informacyjnych. Akceptacja społeczna jest bowiem potrzebna do rozpoczęcia realizacji projektów energetycznych, ale najczęściej nie obejmuje późniejszego aktywnego zaangażowania przedstawicieli społecznych w realizację projektu. Brak takiej zgody, np. wyrażonej w referendum, utrudnia przeprowadzenie inwestycji, choć nie skazuje jej całkowicie na porażkę. Niewątpliwie dla władzy państwowej osiągnięcie akceptacji społecznej dla nowego projektu jest głównym celem, którego osiągnięcie prowadzi często do zaniechania dalszych działań wzmacniających poziom zaufania. Jednym słowem, chodzi o wykluczenie obecności przedstawicieli społecznych z procesu inwestycji, kiedy tylko uda się uzyskać od miejscowej ludności zgodę. Jest to działanie mało perspektywiczne z punktu widzenia bezpieczeństwa energetycznego państwa i jednostki, gdyż pozwala na istnienie licznych uspionych obaw i stanu podejrzliwości, które mogą dać o sobie znać później, w najbardziej nieoczekiwanym momencie.

²⁹ Zob.: T. Nilsen, I. Kudrik, A. Nikitin, *The Russian Northern Fleet Nuclear Submarine Accidents*, „Bellona Report” 1996, nr 2, a także A. Severance, *Old Habits Die Hard: Aleksandr Nikitin, the European Court of Human Rights, and Criminal Procedure in the Russian Federation*, „Boston College International and Comparative Law Review” 2002, Vol. 25, nr 1.

³⁰ D.F. Hippel i in., *Evaluating the Energy Security Impacts of Energy Policies*, [w:] *The Routledge Handbook...*, s. 77.

PODSUMOWANIE

Mając na uwadze wcześniejsze rozważania, należy przyjąć definicję bezpieczeństwa energetycznego, która koncentrowałaby się nie tylko na stabilności dostaw, konkurencyjności cenowej i ochronie środowiska, ale też uwzględniałaby wagę i złożoność czynnika społeczno-politycznego. Chodzi o kontrolę społeczną nad działaniami władz w zakresie wykorzystania zasobów naturalnych i funkcjonowania gospodarki energetycznej. Bezpieczeństwo energetyczne można by zatem definiować jako zdolność państwa do zapewnienia stabilnych dostaw pokrywających bieżące i perspektywiczne zapotrzebowanie odbiorców na paliwa i energię, w sposób ekonomicznie uzasadniony dla funkcjonowania gospodarki i strategicznie korzystny dla rozwoju państwa, przy optymalnej ingerencji środowiskowej i zrównoważonym wykorzystaniu bogactw naturalnych, z szerokim dostępem społeczeństwa do informacji oraz decyzji podejmowanych w tym zakresie.

Powyższy sposób definiowania bezpieczeństwa energetycznego pozwala zatem na wyodrębnienie czterech perspektyw: technicznej, ekonomicznej, środowiskowej i politycznej. W pierwszej energia postrzegana jest jako wielkość fizyczna mierząca zdolność materii do wykonania pracy lub spowodowania przepływu ciepła. W drugiej energię postrzega się przede wszystkim jako towar, na który działają prawa popytu i podaży. W trzeciej energia traktowana jest jako dobro publiczne, natomiast w czwartej – jako przedmiot władzy. W każdej z powyższych perspektyw można mierzyć stopień osiągnięcia poszczególnych celów związanych z zapewnieniem ciągłości dostaw (wymiar techniczny), funkcjonowania rynku (wymiar ekonomiczny), zrównoważonego rozwoju (wymiar środowiskowy) oraz demokratycznej kontroli i suwerenności państwa (wymiar polityczny).

Wymienione cele i wymiary bezpieczeństwa energetycznego przenikają się i należy traktować je łącznie. Oznacza to, że bezpieczeństwo energetyczne nie może być zapewnione, jeśli nawet jeden z nich, np. wymiar środowiskowy, jest zupełnie zaniedbany. Podobnie z wymiarem politycznym i demokratyczną kontrolą społeczeństwa nad procesem decyzyjnym w zakresie polityki energetycznej, co często wydaje się mocno ograniczone w państwach bogatych w surowce energetyczne – bez tego elementu, nawet jeśli w posiadaniu państwa są olbrzymie bogactwa naturalne, może ono nie być w stanie zapewnić trwałego bezpieczeństwa energetycznego swoim obywatelom.

BIBLIOGRAFIA

- Adelle C., Russel D., Pallemmaerts M., *A „Coordinated” European Energy Policy? The Integration of EU Energy and Climate Change Policies*, [w:] *European Energy Policy. The Environmental Approach*, red. F. Morata, I. Solorio, Northampton 2012.
- Balmaceda M.M., *Energy Dependency, Politics and Corruption in the Former Soviet Union. Russia's Power, Oligarchs' Profits and Ukraine's Missing Energy Policy, 1995-2006*, New York 2008, *BASEES/Routledge Series on Russian and East European Studies*, 37.

- Bodio M., *Polityka energetyczna w stosunkach między Unią Europejską a Federacją Rosyjską w latach 2000-2008*, Warszawa 2009.
- Boussena S., Locatelli C., *Energy Institutional and Organisational Changes in EU and Russia: Revisiting Gas Relations*, „Energy Policy” 2013, Vol. 55, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2012.11.052>.
- Brown M.A., Sovacool B.K., *Developing an „Energy Sustainability Index” to Evaluate Energy Policy*, „Interdisciplinary Science Reviews” 2007, Vol. 32, nr 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1179/030801807X211793>.
- Ciută F., *Conceptual Notes on Energy Security: Total or Banal Security?*, „Security Dialogue” 2010, Vol. 41, nr 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/0967010610361596>.
- Commission of the European Communities, *Green Paper „A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”*, Brussels, 8 III 2006, COM(2006) 105 final.
- Ćwiek-Karpowicz J., *Russia's Gas Sector: In Need of Liberalisation in the Context of Shale Gas Revolution and the Energy Relations with the European Union*, „Journal of East-West Business” 2012, Vol. 18, nr 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/10669868.2012.664018>.
- Dupont C., Primova R., *Combating Complexity: The Integration of EU Climate and Energy Policies*, „European Integration online Papers” 2011, Vol. 15, nr 1.
- Dynamics of Energy Governance in Europe and Russia*, red. C. Kuzemko i in., Basingstoke 2012, *International Political Economy Series*.
- European Commission, *Commission Staff Working Document „In-depth study of European Energy Security”*, Brussels, 2 VII 2014, SWD(2014) 330 final/3.
- Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*, red. E. Wyciszkievicz, Warszawa 2008.
- Godzimirski J., *The Northern Dimension of the Russian Gas Strategy*, „Russian Analytical Digest” 2009, nr 5.
- Goldthau A., *Rhetoric versus Reality: Russian Threats to European Energy Supply*, „Energy Policy” 2008, Vol. 36, nr 2.
- Grzesik J., *Bezpieczeństwo energetyczne*, [w:] *Miejsce Polski w Europie. Polska na arenie międzynarodowej, bezpieczeństwo energetyczne kraju*, Rzeszów 2005, *Nasza Unia*.
- Henderson J., *Russia and the Global LNG Market*, Oxford 2014.
- Henderson J., *Tight Oil Developments in Russia*, Oxford 2013.
- Henderson J., Stern J., *The Potential Impact on Asia Gas Markets of Russia's Eastern Gas Strategy*, Oxford 2014.
- Hippel D.F. i in., *Evaluating the Energy Security Impacts of Energy Policies*, [w:] *The Routledge Handbook of Energy Security*, red. B.K. Sovacool, London 2011, *Routledge International Handbooks*.
- IEA, *Energy Technology Perspectives: Scenarios and Strategies to 2050*, OECD, Paris 2006.
- Jacobson M.Z., *Review of Solutions to Global Warming, Air Pollution, and Energy Security*, „Energy & Environmental Science” 2009, nr 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1039/B809990C>.
- Kaczmarek M., *Bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, *Studia Europejskie*.
- Kemmler A., Spreng D., *Energy Indicators for Tracking Sustainability in Developing Countries*, „Energy Policy” 2007, Vol. 35, nr 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2006.09.006>.

- Kłos A., Paska J., *Niezawodność systemów elektroenergetycznych a wielkie awarie systemowe*, [w:] *Bezpieczeństwo systemów energetycznych*, Warszawa 2004.
- Konoplyanik A., *Energy Security and the Development of International Energy Markets*, [w:] *Energy Security. Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment*, red. B. Barton i in., Oxford 2004..
- Kretschmar G.L., Simpson E., Haque M., *Russia's Resource Capitalism – Market vs Political Signalling*, „Energy Policy” 2013, Vol. 61, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2013.04.082>.
- Kropatcheva E., *He Who Has the Pipeline Calls the Tune? Russia's Energy Power against the Background of the Shale „Revolutions”*, „Energy Policy” 2014, Vol. 66, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2013.10.058>.
- Livezey E.T., *Hazardous Waste*, „The Christian Science Monitor” 1980, 6 XI, [online] <http://www.csmonitor.com/1980/1106/110653.html>.
- Nikulina A., *The Russian Anti-Nuclear Movement*, „Russian Analytical Digest” 2011, nr 101.
- Nilsen T., Kudrik I., Nikitin A., *The Russian Northern Fleet Nuclear Submarine Accidents*, „Bel-lona Report” 1996, n 2.
- Olz S., Sims R., Kirchner N., *Contributions of Renewables to Energy Security. International Energy Agency Information Paper*, OECD, Paris 2007.
- Paik K.W., *Sino-Russian Oil and Gas Cooperation. The Reality and Implications*, Oxford 2012.
- Paltsev S., *Scenarios for Russia's Natural Gas Exports to 2050*, „Energy Economics” 2014, Vol. 42, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.eneco.2014.01.005>.
- Pronińska K., *Bezpieczeństwo energetyczne w stosunkach UE-Rosja. Geopolityka i ekonomia surowców energetycznych*, Warszawa 2012.
- Russian and CIS Gas Markets and Their Impact on Europe*, red. S. Pirani, Oxford 2009.
- Russian Gas Matrix. How Markets Are Driving Change*, red. J. Henderson, S. Pirani, Oxford 2014.
- Severance A., *Old Habits Die Hard: Aleksandr Nikitin, the European Court of Human Rights, and Criminal Procedure in the Russian Federation*, „Boston College International and Comparative Law Review” 2002, Vol. 25, nr 1.
- Smeenk T., *Russian Gas for Europe: Creating Access and Choice. Underpinning Russia's Gas Export Strategy with Gazprom's Infrastructure Investments*, The Hague 2010.
- Smith Stegen K., *Deconstructing the „Energy Weapon”: Russia's Threat to Europe as Case Study*, „Energy Policy” 2011, Vol. 39, nr 10, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2011.07.051>.
- Smith Stegen K., Nanay J., *Russia and the Caspian Region: Challenges for Transatlantic Energy Security?*, „Journal of Transatlantic Studies” 2012, Vol. 10, nr 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/14794012.2012.734670>.
- Solorio I., *Bridging the Gap between Environmental Policy Integration and the EU's Energy Policy: Mapping out the „Green Europeanisation” of Energy Governance*, „Journal of Contemporary European Research” 2011, Vol. 7, nr 3.
- Umbach F., *Global Energy Security and the Implications for the EU*, „Energy Policy” 2010, Vol. 38, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2009.01.010>.
- United Kingdom Department of Trade and Industry, *UK Energy Sector Indicators 2006*, London 2006.

- Valentine S.V., *The Fuzzy Nature of Energy Security*, [w:] *The Routledge Handbook of Energy Security*, red. B.K. Sovacool, London 2011, *Routledge International Handbooks*.
- Wolsink M., *Invalid Theory Impedes Our Understanding: A Critique on the Persistence of the Language of NIMBY*, „Transactions of the Institute of British Geographers” 2006, Vol. 31, nr 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-5661.2006.00191.x>.
- Wolsnik M., *Wind Power and the NIMBY-Myth: Institutional Capacity and the Limited Significance of Public Support*, „Renewable Energy” 2000, Vol. 21, nr 1, [online] [http://dx.doi.org/10.1016/S0960-1481\(99\)00130-5](http://dx.doi.org/10.1016/S0960-1481(99)00130-5).
- Yafimava K., *The Transit Dimension of EU Energy Security. Russian Gas Transit across Ukraine, Belarus and Moldova*, Oxford 2011.
- Yenikeyeff S.M., Krysiak T.F., *The Battle for the Next Energy Frontier. The Russian Polar Expedition and the Future of Arctic Hydrocarbons*, Oxford 2007.
- Yergin D., *The Quest. Energy, Security, and the Remaking of the Modern World*, London 2011.
- Zajdler R., Hara T., Staniłko J., *Formuły cenowe w kontraktach długoterminowych na dostawę gazu do Unii Europejskiej*, Warszawa 2012.
- Бушуев В.В., *Энергия и судьба России*, Москва 2014.
- Макаров А.А. *Прогнозирование развития энергетического комплекса. Методические рекомендации по разработке прогноза развития России до 2030 г.*, Москва 2010.
- Макаров А.А., Митрова Т.А., Кулагин В.А., *Первые 5 лет „сланцевой революции” – что мы теперь знаем наверняка?*, Москва 2012.
- Мастепанов А.М., *Инновационное развитие в условиях санкций – некоторые размышления об энергополитике, настоящем и будущем российской энергетики*, „Энергетическая политика” 2014, nr 6.
- Мельникова С.И., *Развитие мирового рынка СПГ и перспективы экспорта сжиженного газа из России*, „Энергетическая политика” 2013, nr 6.
- Методика мониторинга состояния энергетической безопасности России на региональном уровне*, red. С.М. Сендеров, Иркутск 2014.
- Методические рекомендации по оценке состояния энергетической безопасности Российской Федерации на федеральном уровне*, red. С.М. Сендеров, Иркутск 2013.
- Нефть сланцевых плеев – новый вызов энергетическому рынку? Информационно-аналитический обзор*, red. А.А. Макаров, Москва 2012.
- Плаkitкин Ю.А. *О концепции инновационного развития ТЭК до 2030 г. и ее взаимосвязи с основными трендами инновационного развития мировой экономики*, Москва 2010.
- Прогноз развития энергетики мира и России до 2040 года*, Москва 2014.
- Распоряжение Правительства РФ от 13.11.2009 N 1715-р „Энергетическая стратегия России на период до 2030 года”*, [online] <http://minenergo.gov.ru/node/1026>.
- ТЭК и экономика России: вчера, сегодня, завтра (1990-2010-2030)*, red. Ю.К. Шафраник, Москва 2011.
- Энергетика России, т. 1: Потенциал и стратегия реализации*, red. В.В. Бушуев, Москва 2012.
- Энергетика России, т. 2: Энергетическая политика России*, red. В.В. Бушуев, Москва 2012.

Энергетическая безопасность России: проблемы и пути решения, red. Н.И. Воропай, М.Б. Чельцов, Новосибирск 2011.

Энергетическая стратегия России на период до 2035 года (проект), Москва 2014, [online]
http://www.energystrategy.ru/ab_ins/source/ES-2035_09_2015.pdf.

Dr Jarosław ĆWIEK-KARPOWICZ (ur. 1981) – adiunkt w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, kierownik Biura Badań i Analiz w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych w Warszawie. Uzyskał na Uniwersytecie Warszawskim tytuł doktora nauk humanistycznych w zakresie nauki o polityce (2010), a wcześniej tytuł magistra politologii (2005) i socjologii (2008). Zajmuje się bezpieczeństwem energetycznym i procesami politycznymi na obszarze poradzieckim, ze szczególnym uwzględnieniem relacji UE–Rosja.